

Ontheemde Indische Nederlanders onder dak

Pelita-woningen in Leeuwarder Schrijversbuurt

In de Pieter Langendijkstraat tegen de toenmalige stadsgrens in het westen van Leeuwarden worden begin jaren vijftig dertien huizen gebouwd. Bij de voordeuren is steeds een aparte steen ingemetseld waarop een klein olielampje prijkt. Het verhaal daarachter raakt aan de moeizame beginperiode van ontwortelde mensen die buiten hun schuld voormalig Nederlands-Indië moesten verlaten.

De onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië brengt na de Japanse overgave in de periode van 1945 tot 1970 ruim 350.000 evacués naar Nederland. Een grote stroom van ontheemde en berooid Indische Nederlanders komt op gang na de overdracht van Nederlands-Indië op 17 december 1949. Ze zijn meestal armlastig maar moeten zowel hun eigen overtocht als hun opvang in Nederland zelf financieren of die kosten achteraf via een afbetalingregeling van hun inkomen terugbetalen.

Tekorten en schaarste

De Indische Nederlanders worden gehuisvest op diverse locaties die over geheel Nederland verspreid liggen. Ze moeten zich vanaf hun aankomst aanpassen aan voor hen geheel vreemde omstandigheden zoals een kouder klimaat en kille bureaucratistische regeltjes. Ze hebben weinig greep op hun dagelijkse leven en krijgen andere maaltijden dan ze gewend waren.

Ook worden de nieuwkomers in de lange wederopbouwperiode na de Tweede Wereldoorlog door de tekorten en schaarste op velelei gebieden en door de schrijnende woningnood onvoldoende gesteund door de overheid. Een deel van de autochtone bevolking staat kritisch tegenover de komst van de

Piet van der Wal als Sinterklaas in hotel Goes circa 1954. Collectie Henk de Vries

vluchtelingen ('dubbele bonnavreters') die er anders uitzien en in een geheel andere cultuur zijn opgegroeid met afwijkende zeden en gewoonten.

Gelukkig komen er ook (particuliere) initiatieven op gang om de ergste noden bij deze kwetsbare groep te lenigen en hen op weg te helpen in hun nieuwe vaderland.

Onhoudbaarheid opvang dreigt

Uit de raadsverslagen van de gemeente Leeuwarden blijkt dat er ook in Leeuwarden al vroeg sprake is van problemen met de toestroom van de Indische vluchtelingen. Wet-houder W.C. Dijkstra maakt op 3 februari 1947 melding dat "gelet op de verhouding waarin de Indische mensen in Leeuwarden en in Friesland zijn ondergebracht, het verzadigingspunt in Leeuwarden is bereikt, zodat het gemeentebestuur geen vrijheid kan vinden nog meer woonruimte voor de gerpatrieerden ter beschikking te stellen".

Er zijn tot dan toe 700 personen in Leeuwarden ondergebracht en door de gemeente zelf 826 aanvragen in behandeling genomen. Daarnaast zijn er nog steeds ruim 3.000 Leeuwarder gezinnen die woonruimte zoeken. Het totale tekort aan woningen in Nederland wordt eind mei 1947 becijferd op 268.000. In datzelfde jaar wordt de Woonruimtetwet 1947 van kracht die de overheid ingrijpende bevoegdheden geeft bij het verdelen van de beschikbare woonruimte.

Vanaf 1950 komt er voor de tegen hun wil op drift geraakte Indische Nederlanders een regeling waarbij er door de overheid met bepaalde hotels en pensions een contract wordt afgesloten voor de verzorging van de Indische vluchtelingen. De Dienst Maatschappelijke Zorg (DMZ) coördineert deze operatie. In Leeuwarden bemiddelt contactambtenaar Piet van der Wal (niet te verwarren met het latere gemeenteraadslid), die als administrateur werkt bij het Provinciaal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers, bij de eerste opvang.

Henk de Vries beschrijft in zijn boek *Karels Koffer*, verschenen bij uitgeverij Louise in 2015, de ingrijpende veranderingen in de levens van enkele vluchtelingen die in Leeuwarden zijn beland. Daaruit blijkt dat de Indische Nederlanders vanaf eind jaren veertig in eerste instantie ook in enkele Leeuwarder pensions worden opgevangen. In de praktijk hebben de gecontracteerde pensions gezien de kosten en baten voordeel bij de gang van zaken.

Zelfstandig wonen laat echter steeds langer op zich wachten. De meeste gemeenten weigeren hun toewijzingsbeleid mede te laten bepalen door de provinciale inspecteurs van de DMZ en geven de autochtone bevolking voorrang bij de woningnood. Door gebrek aan doorstroming dreigt de opvangsituatie in woonoorden en contractpensions onhoudbaar te worden.

De regering grijpt in

Wanneer de grote uittocht van Nederlandse staatsburgers uit Indonesië blijft aanhouden, besluit de regering tot maatregelen. Om de toestroom te frustreren, wordt in april 1951 bepaald dat voor repatriëring op regeringsvoorschot voortaan alleen nog diegenen in aanmerking komen die familie in Nederland of uitzicht op werk hebben.

Ook krijgt minister Teulings van Binnenlandse Zaken meer greep op het gemeentelijke huisvestingsbeleid. Met ingang van 1951 kan de overheid gemeenten dwingen Indische repatrianten te huisvesten. Als tegenprestatie stelt het Rijk meer subsidies beschikbaar om woningen te bouwen.

Naast woningwetwoningen, huurwoningen waarvoor het Rijk een lening verstrekt om de stichtingskosten te dekken, kunnen voortaan ook premiehuurwoningen worden gebouwd. Bij de laatste wordt aan de exploitant in het eerste jaar (of gedurende meerdere jaren) na de bouw een bepaald subsidiebedrag, de premie, verstrekt.

Indische kinderen van Pensioen Friso voor een woonboot aan de Emmakade, zomer 1956. Collectie Henk de Vries

Nieuwe toestroom

De situatie verslechtert vanaf eind 1957 opnieuw wanneer president Soekarno besluit alle Nederlanders uit Indonesië weg te sturen. Een nieuwe exodus van circa 45.000 Indische Nederlanders zorgt voor toenemende druk bij de opvang in de Nederlandse gemeenten.

In Nederland heerst nog steeds woningnood als gevolg van de oorlogshandelingen en de toenemende woningbehoefte door demografische ontwikkelingen zoals de daling van het sterftecijfer, een huwelijkshausse meteen na de oorlog, de verlaging van de huwelijksleeftijd, de naoorlogse geboortegolf en de immigratie van Nederlandse staatsburgers uit Indonesië.

Minister Klompé van Maatschappelijk Werk maakt op 11 januari 1958 in een radiorede gewag van een noodsituatie en doet een klemmend beroep op de bewoners van grote huizen voor hulp. Aan particulieren die woonruimte ter beschikking stellen wordt een vergoeding toegezegd van f 3,50 per dag en professionele aanbieders krijgen f 4,50 per

Marga Klompé op een persconferentie, 27 juni 1974. Collectie Nationaal Archief

dag. Ook de gemeente Leeuwarden doet eind januari 1958 een dringend beroep op bewoners van grote huizen om mee te werken aan tijdelijke opvang van de vluchtelingen.

Nieuwbouw in Leeuwarden

Om de kansen van de vluchtelingen te vergroten verordonneert minister Klompé dat 5 tot 10 procent van de nieuwbouw bestemd dient te worden voor de opvang van Indische Nederlanders.

In Leeuwarden komen sinds begin jaren vijftig de nieuwbouwwijken in beeld voor de definitieve huisvesting van de Indische vluchtelingen. Zo worden er tussen 1953 en 1960 onder de naam uitbreidingsplan Greunsweg - de latere Schepenbuurt - 566 woningen gebouwd. Contactambtenaar Piet van der Wal zorgt ervoor dat veel Indische gezinnen in deze nieuwe Leeuwarder wijk een woning krijgen. Hij brengt er 61 Indische gezinnen onder met in totaal 393 personen. Later wordt dit aantal nog uitgebreid.

Ook in andere nieuw gebouwde wijken aan de periferie van Leeuwarden zoals Heechterp, rondom de Valeriusstraat en nabij de Juliana-laan wordt er plaats ingeruimd voor de nieuwkomers. Landelijk is er ook een particuliere stichting actief die opkomt voor de belangen van de Indische Nederlanders.

Pelita biedt hulp

Op 17 november 1947 wordt op particulier ini-

Uitsnede van plattegrond uit 1943 met Leeuwarden-West en Schrijversbuurt links van het midden.

tiatief Stichting Pelita opgericht, genoemd naar een olielampje dat in de Indische nachten op onverlichte plekken vaak als lichtbaken diende. De meeste evacués uit (toen nog) Nederlands-Indië worden in eerste instantie door de Dienst Maatschappelijke Zorg opgevangen en geplaatst in doorgangskampen, contractpensions en contracthotels.

De hulp van Pelita richt zich in de praktijk vrijwel uitsluitend op een kwetsbare groep van de gerepartieerden, in casu oorlogsweduwen, invaliden en ouden van dagen, alleenstaande wezen, halfwezen en economische oorlogsslachtoffers. In 1949 zijn er hulpcomités van Pelita in 35 steden, waaronder Leeuwarden.

De gemeentelijke sociale diensten brengen de financiële steun van Pelita in mindering op de verstrekte uitkeringen. Daarom biedt de

stichting vooral hulp in natura zoals kleding, meubels en brandstof; maar zij financiert ook studiebeurzen en vakantie-uitkeringen.

Bouwfonds van Pelita

Wanneer steeds vaker blijkt dat de Indische gezinnen onvoldoende in aanmerking komen voor nieuwe huurhuizen wordt op 15 januari 1949 het Bouwfonds van de Stichting Pelita opgericht en afgesplitst van die stichting. Het Bouwfonds krijgt de beschikking over eigen gelden ter waarde van vijf miljoen gulden. Door het nemen van hypotheek op de gebouwde onroerende goederen komt er totaal zeventien miljoen gulden beschikbaar.

Op een kleine veertig plekken in Nederland krijgt het Bouwfonds van Pelita de kans om ongeveer 400 woningen te laten bouwen. Het

Groninger architectenduo Linge & Bosma ontwerpt vanaf 1947 een groot aantal woningen voor de stichting. Zulke woningen worden onder andere gebouwd in Groningen, Leeuwarden, Santpoort en Zeist. In Leeuwarden is architect Evert van Linge sinds 1947 bezig met plannen voor Pelita-woningen.

Pelita-huizen in Leeuwarden

Aanvankelijk is ook gedacht aan de nog te ontwikkelen gebieden bij de Potmarge en de Lekkumerweg als mogelijke bouwplek. Stichting Pelita maakt begin augustus 1949 gewag van zestien grote gezinnen die zich hebben aangemeld, zodat het “dupliceren van woningen niet uitvoerbaar lijkt”.

De kogel lijkt door de kerk wanneer er in oktober bouwgrond voor zes huizen is of zal worden aangekocht nabij de Julianalaan, in de Prins Bernhardstraat. Het ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting bericht echter dat de aanvraag niet in behandeling wordt genomen omdat bepaalde gegevens ontbreken.

Kennelijk dient zich daarna nog een andere mogelijkheid aan. Een stadskaart uit 1943 toont dat het westen van Leeuwarden in die jaren nog volop in ontwikkeling is. Voor de oorlog is er hier beperkt gebouwd en de nog schaarse huizen in de Schrijversbuurt staan al meer dan een decennium ietwat verloren aan de stadsrand nabij groene velden en het spoorlijntje naar Stiens.

In 1950 wordt besloten definitief voor de Pieter Langendijkstraat te kiezen en daar dertien woningen te bouwen, waaronder vier in-pandige duplexwoningen. Het zijn voor die tijd moderne woningen met douches in aparte badkamers, een installatie van 220 in plaats van 110 volt en met dertien schuurtjes in de bijbehorende tuinen. Er wordt in 1950 met de bouw begonnen.

Op de hoek van Helmersstraat 11 vrijt een gezinswoning met daarin twee duplexwoningen. En in de Pieter Langendijkstraat worden aan de oostzijde op de oneven nummers 1 tot en met 15 acht gezinswoningen gebouwd met twee ingebouwde duplexwoningen (de nummers 1a en 15a). Eind 1951 worden de huizen opgeleverd.

Ingemetselde Pelita-steen met het olielampje.
Foto Piet Tuik

Pelita-woningen in de Pieter Langendijkstraat en de Helmersstraat anno 2022. Foto Piet Tuik

Integratie

Uit het stratenregister van Leeuwarden blijkt dat in 1954 een flink aantal weduwen de betreffende Pelita-woningen huurt. De tegenstelling met de beroepen van de gezins-hoofden in de koophuizen aan de overkant lijkt groot. Ook in hun doen en laten verschillen de huurders van de Pelita-woningen van de rest van de wijkbewoners. Zo is er onder meer sprake van gezellige tuinfeesten met lampions.

In de keuken blijft men verre van de gewone 'gestampte Hollandse pot'. De Indische bewoners die bij aankomst in Nederland veelal niet hun eigen vertrouwde eten mogen bereiden, hebben inmiddels meer vrijheid zichzelf te zijn en hun eigen cultuur uit te dragen.

Tot halverwege de jaren zestig wonen er in het gebied van de Pieter Langendijkstraat, Helmersstraat en Valeriusstraat nog diverse Indische nieuwkomers onder wie veel weduwen. Langzamerhand verbetert hun materiële situatie en is de hulp van Stichting Pelita steeds minder nodig. Vanaf eind jaren zestig neemt ook de vraag naar huisvesting voor deze specifieke doelgroep af.

De Pelita-woningen worden verkocht aan particulieren en daarna zijn de ingebouwde duplexwoningen bij de betreffende gezinswoningen gevoegd. Andere tijden, waarin slechts de ingemetselde Pelita-stenen nog herinneringen oproepen aan de ontheemde groep mensen die hun plek in de Nederlandse samenleving wisten te vinden. 🌿

MINISTERIE VAN MAATSCHAPPELIJK WERK

Steeds één zaak in een brief behandelen

AAN

de heer K.H. von Ende
Cp. Westersingel
Westersingel 36
Leeuwarden (Fr.)

Uw brief van

Afd. M.W.N.I./B.O. Nr. 63000

Onderwerp: Vordering nr. Buzs 13/28
BO. 7954

's-Gravenhage, 24 JULI 1959

Op Uw aanvraag is aan U van Rijkswege voorschot toegekend voor de financiering van Uw overtocht en die van Uw gezin van Indonesië/Singapore naar Nederland.

Op grond hiervan zijn ten laste van mijn Ministerie de navolgende uitgaven verricht

passage per m.s. "Sibajak" dd. 11-5-1959	f. 6825.—
boordgelden	" 143.—
	"
	f. 6968.—

Ik nodig U uit laatstgenoemd bedrag ad f. 6968.— te storten op postrekening nr. 552796 ten name van 's Rijks schatkist ten behoeve van het Ministerie van Maatschappelijk Werk te 's-Gravenhage.

Indien U meent met vorenstaande berekening niet te kunnen instemmen, gellieve U de tezake dienende bezwaren binnen veertien dagen na dagtekening dezes schriftelijk voor te brengen onder vermelding van datum en nummer van dit schrijven.

Voor de beantwoording van eventueel bij U gerezzen vragen, kunt U de bij deze vorderingsbrief gevoegde toelichting raadplegen.

cc. bestemd voor DE MINISTER VAN MAATSCHAPPELIJK WERK.
Hoofd district I. Namens de Minister,
DE SECRETARIS-GENERAAL,

(Mr. Ph.H.M. Wierstra)

Bijlage(s): 1.
Men gellieve bij beantwoording nauwkeurig het onderwerp, de dagtekening, het nummer enz. van dit schrijven te vermelden.

Rekening voor de financiering van de overtocht van Karel von Ende en zijn gezin, 1959.
Collectie Otto von Ende